

dr. Vonsik Gyula

A MUNKÁSOSZTÁLY MŰVELTSÉGÉNEK ÉS MŰVELŐDÉSI SZOKÁSAINAK
JELLEMZŐ VONÁSAI A KÉT VILÁGHÁBORU KÖZÖTT

A proletáriátus műveltségi arculatát, osztálytudatát, politikai és egyéb nézeteit alapvetően társadalmi helyzete határozta meg. A proletáriátus, mint a burzsoázia által kiszákmányolt osztály, minden tekintetben magánhordta a kapitalista társadalom minden jegyét. Ha tehát a proletáriátus műveltségének alapvető ismertető jegyeit kívánjuk meghatározni, akkor elsősorban ezekből az objektív tényekből kell kiindulni. Ezen kívül hatást gyakorol a műveltség alakulására sok más tényező is, mindenekelőtt a szubjektív elemek, mint pl. a forradalmi párt, amely ugyan nem függetlenül, hanem az objektív feltételek által meghatározottan formálja a munkásosztály tudatát.

Az objektív és a szubjektív feltételek minden ország proletáriátusánál meghatározzák társadalmi helyzetének alakulását, műveltségének formálódását. De az általános törvényszerűségek mellett minden ország proletáriátusa rendelkezik nemzeti sajátosságokkal, amelyek a fejlődés egyik útját megkülönböztetik a másiktól. A kapitalista ipar fejlődésének sajátos vonásai a

munkásosztály élet- és munkakörülményei és a strukturális helyzetének változásai, a munkásmozgalom, a párt tevékenységének lehetőségei és hatásai mind, mind egyéni szint adnak egy-egy ország proletáriátusa fejlődésének.

A legfontosabb sajátosságok a következők:

Magyarországon a proletáriátus munka- és életfeltételei a nyugati fejlett tőkés országokhoz viszonyítva igen elmaradottak voltak. Ez abból adódott, hogy az ipari fejlődés első szakaszában a proletáriátus kettős kizsákmányolás alatt élt. Kizsákmányolta a monarchia vezető burzsoáziája, az osztrák burzsoázia, de kizsákmányolta a magyar burzsoázia is. A kizsákmányoltság mérhetetlen nagysága nem szűnt meg az ország nemzeti függetlenségének kivívása után sem, mivel a sajátos társadalmi fejlődés - a kapitalista küzdőtérre késve érkező magyar burzsoázia kísérlete a lemaradás behozására - minden terhe a proletáriátusra nehezedett. A gyors eredmények elérésére törő burzsoázia tevékenységének eredménye "a gazdagság felhalmozódása az egyik póluson, egyúttal a nyomor, kinzó munka, szolgaság, tudatlanság, eldurvulás és erkölcsi lealacsonyodás felhalmozódása az ellenpóluson, azaz annak az osztálynak az oldalán, amely saját termékét, mint tőkét termeli". /Marx: A tőke I. köt. 599. old./ Ez jellemezte a magyar proletáriátust is az egész kapitalista fejlődés időszakában.

Sajátos jelensége volt a proletáriátus alakulásának, hogy az általános gazdasági elmaradottság következtében a tőkés ipar kezdeti szakaszában, de később is az egész kapitalista fejlődés idején a proletáriátus soraiba való kerülés nem jelentett mindenkor és mindenki számára lecsuszást. A proletáriátusnál még súlyosabb körülmények között élő agrárproletáriátus - amely Magyarországon számszerűleg hatalmas arányokat öltött - a proletáriátus soraiba kerülve, életviszonyainak nem romlásával, hanem némi emelkedésével is számolhatott. Ez a helyzet a kapitalista ipar első világháború utáni fejlődésének időszakában, bár változott, de az ország általános gazdasági elmaradottságából és agrár-jellegéből kifolyólag véglegesen nem szűnt meg.

Harmadik sajátosság, hogy a nagyszámu agrárproletáriátus, valamint a társadalom egyéb rétegei tekintetében ez a fölös munkaerő Magyarországon mindig rendelkezésére állott a burzsoáziának. Az állandó tartalék, a kapitalista ipar fejlődésének egyes szakaszaiban még szaporodott is a proletáriátus soraiban keletkező munkanélküliekkel. Különösen élesen jelentkezett ez a probléma az első világháború után, amikor a katonaságtól leszerelt munkások ismét munkát akartak kapni, de helyüket már elfoglalták és a 30-as évek elején a nagy gazdasági válság időszakában. A nagyszámu fölös munkaerő akarva-akaratlanul - a munkásmozgalom érettségétől függően - kialakította a munkások egymás közötti versenyét is a munkalehetőségekért. Ez a tény a tőkés számára lehetőséget adott a minél alacsonyabb ér-

tékü munkaerő megszerzésére és viszont: a proletáriátus számára egyet jelentett helyzete rosszabbodásával. Magyarországon ez a kapitalista fejlődés minden periódusában fennállt.

Magyarország sajátos társadalmi helyzetéből adódóan az osztályá szerveződött proletáriátus soraiban igen sok volt kezdetben a nemzetiségiek - szlávok, szerbek, románok, stb. - száma. Az ipari forradalom időszakában a nemzetiségi dolgozók aránya nagyobb volt, mint a magyar, ami csak a fejlődés későbbi szakaszában változott meg lényegesen. Ez a tény úgy pozitív, mint negatív irányban mindvégig befolyásolta a munkásosztály gondolkodását, műveltségtartalmát. Ebből adódik, hogy a kapitalista Magyarországon az ipari proletáriátus volt a társadalom legvegyesebb eredetű osztálya.

Mindezek együttesen azt mutatják, hogy a magyar ipari proletáriátus objektív körülményei igen sok tekintetben különböztek a fejlett tőkés országok proletáriátusáétól. Abból, hogy a magyar ipar mindig magán viselte a késői kialakulás, valamint a nemzeti elnyomásból fakadó vonásokat, az is következett, hogy az ipari proletáriátus az ország össztlakosságának mindvégig csak egy vékony rétegét alkotta. Száma, társadalmi súlya és szervezettsége szintén elmaradt a fejlett tőkés országok proletáriátusától. Ez a saját művelődési szokások kialakulását is nehezítette. Amíg a fejlett tőkés országokban a proletáriátuson belül jelentős munkásarisztokrácia alakult ki, addig a fejlődés sajátosságainál fogva Magyarországon ez a réteg igen kicsi volt. De igen nagy volt a prole-

táriátus általános heterogénitása, mivel a proletáriátus fejlődésének a paraszti és kispolgári beáramlás az egész kapitalista korszak alatt jellemzője volt.

Sajátosság, - és ez a művelődésre lényeges befolyást gyakorolt - hogy a magyar munkásokra kezdettől fogva három szubjektív tényező gyakorolt hatást: az uralkodó osztály a maga ideológiájával, a Szociáldemokrata Párt és az általa vezetett szakszervezetek, valamint a Kommunista Párt és a párt befolyása alatt álló intézmények és szervezetek. A munkásosztály politikai, műveltségi és tudományos arculatát a kapitalizmus idején az objektív feltételek mellett tehát ez a hármas határ alakította ki.

A kapitalista körülmények között végbement mindennemű változás a munkások politikai, gazdasági és egyéb tevékenységére is rányomta ezeket a sajátos körülményből fakadó jegyeket. Sőt, a harmincas évek közepétől - tehát a II. világháborúra való készülődés időpontjától - kezdve a magyar társadalom aktív politikai erőiként kell számontartani még a szélsőjobboldalt megtestesítő nyilasmozgalmat is, mert ez szintén befolyásolta a munkás kapitalizmus alatti utolsó éveit.

Az eddig érintett sajátosságok át- meg átszöttek a munkásosztály műveltségének fejlődését. A munkásosztály műveltségi fejlettségét legjobban azok a szembenálló pólusok jellemezték, amelyek az osztály egyes tagjai és csoportjai között különböző

kérdések megítélését illetően létrejöttek. Másrészt ezek az ellentmondások kifejezésre jutottak az egyes műveltségterületekkel kapcsolatos megnyilvánulások ellentmondásosságában is.

A munkásosztály műveltségbeli fejlettségének ellentmondásosságát sokszor megpróbálták elhallgatni, azzal a meggyőződéssel, hogy ezek feltárása árt a munkásosztály forradalmi tekintélyének. Pedig a munkásosztály vezetésre való elhivatottsága, forradalmisága nem a különféle szubjektív véleményektől függ, hanem az a társadalom objektív fejlődési törvényének függvénye, amit a szubjektív hatások legfeljebb erősíthetnek vagy gátolhatnak. Sőt, az osztály fejlődéséért érzett felelősség kifejezetten megköveteli az osztály belső fejlődési ellentmondásainak - így műveltségi fejlődésének is - feltárását és azok valóságának megfelelő elemzését.

I.

A munkásműveltség főbb jellemzői

A munkásosztály műveltségbeli fejlettségét, annak színvonalát mindenekelőtt az osztályharc és a munkával kapcsolatos tevékenység színvonalával lehet lemérni. A munkához, a munka termékéhez és a hatalomhoz való viszony az, ami elsősorban megmutatja, hogy a munkásosztály mennyire ismerte fel saját érdekeit, illetve hogy mennyire tudatos, tudományos ennek az érdekeknek a felismerése. A munkásosztály gondolkodását pl. mivel két ideológia is befolyásolta, az ellentmondásosság

jellemezte. Az objektív helyzettől és a szubjektív hatásoktól függött, hogy az egyes ideológiai tudatformák terén meddig jutott el érdekei felismerésében. Mivel a burzsoázia és a proletáriátus között az alapvető ellentmondás a politikai hatalom és a tulajdon tekintetében jelentkezett, a munkásosztály gondolkodásának fejlettségét és tartalmát az ezzel kapcsolatos nézeteken lehet elsősorban lemérni.

Ezenkívül természetesen a műveltség megítélésében szerepet játszanak már ebben az időben is a műveltség más összetevői is. Ha a műveltség valóságos tartalmát megakarjuk határozni, akkor elsősorban az eddig elemzett objektív és szubjektív hatások tükrében kell azt vizsgálni.

Politikai öntudat:

A munkásosztály műveltségének fejlettségét a kapitalizmus körülményei között legjobban politikai öntudatának tartalmán lehet lemérni. Ez mindig attól függ, hogy a munkásosztály mennyire ismeri fel érdekeit - ez a felismerés pedig elsősorban a burzsoáziához való viszonyában fejeződik ki. Mivel az osztályérdekek legjobban a két szembenálló osztály társadalmi helyzetében tükröződnek, ezért a munkásosztály tudati érettségét az osztálynak a tőkés társadalomhoz való viszonya és a társadalomról alkotott nézetei közvetítik. A proletáriátus érdeke a kapitalizmus felszámolását követeli meg, következésképpen minden

osztályharcos fellépése a tőkés társadalom ellen egyben a munkásosztály politikai műveltségének érettségét is mutatja.

A politikai műveltség alakulását sok tényező befolyásolta a magyar munkásosztálynál is. Mindenekelőtt az, hogy bár a munkásosztály osztállyá szerveződése végbement már az 1800-as évek második felében, mégis, az osztály mindvégig létező heterogénitása az egész fejlődése során éreztette hatását, úgy az egyén, mint az osztály viszonyában. A munkásnak vagy valamely munkásrétegnek az osztályhoz való tartozása - az egyén és az osztály érdekeinek egybeesése - önmagában még nem jelenti, hogy az osztály tagja vagy egyes rétege tudatosan harcol is az osztály érdekeinek megvalósításáért.

Hogy az érdekek egybeesése mennyire válik a cselekvés mozgatójává, az függ egy sor objektív és szubjektív tényezőtől. Függ az osztályon belül elfoglalt helyétől, az életkörülményektől, a szervezettségtől, az ideológiai hatásoktól és nem utolsósorban a politikai ismereteitől is. Ezek és még egy sor tényező motiválja az osztály tagjainak gondolkodását, az osztály érdekeinek valóságos felismerését. Mivel Magyarországon ezek az objektív és szubjektív tényezők igen sokrétűek voltak, és mindvégig ellentmondásosan jelentkeztek, a munkásosztály politikai öntudata nem alakulhatott egységesen és következetesen.

A politikai öntudat alakulásában nagy szerepet játszottak a történelmi hagyományok is. "A magyar történelemben különös élességgel áll szemben egymással kétféle hagyomány: a forradalomé és az ellenforradalomé. Magyarországon győzött Oroszország után elsőnek a proletárdiktatura, de itt volt az idegen beavatkozás segítségével győzelmet aratott ellenforradalom, az első és leghosszabb időtartamu fasiszta diktatura is." /Kádár János: A szocializmus teljes győzelméért, Kossuth, 1962. 39-40. old./

A politikailag gyorsan öntudatosodó munkások tömegeinek első nagy fegyverténye a Tanácsköztársaság kivivása volt, ami akkor a munkásosztály politikai érettségét is mutatta. A munkások hatalmának megvédéséért folytatott harc még tovább erősítette ezt a munkáspolitikai öntudatot. A Tanácsköztársaság bukásának hatása azonban szintén mély nyomokat hagyott a munkásosztály tudatában. A Tanácsköztársaság leverése egyet jelentett a munkásosztály legöntudatosabb, legforradalmibb rétegének fizikai megsemmisítésével, vagy a mozgalomtól való hosszú időre való eltávolításával. A kommunisták legyilkolása és bebörtönzése, amellett, hogy a legöntudatosabb rétegtől fosztotta meg a munkásosztályt, mint kemény megtorlás és figyelmeztetés, a megfélemlítés igen hatásos eszköze is volt.

Azok az öntudatosodás útján elindult munkástömegek, akik még nem látták a társadalmi fejlődés menetét, akik még politikailag felvilágosulatlanok voltak, ennek kapcsán részben fé-

lelmükben elfordultak a kommunista eszméktől és nem vállalták a mozgalommal járó veszélyt, részben elhitték, amit megtévesztésükre mondtak, hogy becsápták őket a kommunisták. Ezek a tények azt eredményezték, hogy a munkásosztály politikai öntudata a Tanácsköztársaság bukása után egy időre viszonylag csökkent.

A Horthy-fasizmus alatt a munkásosztály politikai öntudata még azt a színvonalat sem érte el, ami a Tanácsköztársaság kivívásáért és megtartásáért vívott harc időszakában megvolt. Ennek alapvetően két oka volt: először, hogy a forradalmi erőktől már megfosztott munkásosztály erősen felhigult. A munkások soraiba került új munkások tömegei a munkásöntudat szempontjából igen elmaradottak voltak. Ez természetes is, mivel az újonnan proletárrá váló dolgozók nem járták végig a forradalom iskoláját, nem edződtek meg a munkáslétért folyó harcban. Ezekre a munkásokra könnyebben hatott a szociáldemokrácia opportunistamusa és a fasiszta demagógia is. Ugyanakkor szervezetlenségük-nél fogva nehezebben voltak elérhetők a Kommunista Párt számára. Ezek a munkások legjobb esetben csak az ösztönös munkáoszolidaritásig jutottak el, ami azért szintén lépést jelentett a munkásöntudat felé, mivel a munkás-szolidaritás már az öntudatnak egy bizonyos stádiumát jelenti. A csoport-érdekeknek ilyen szinten való tudatosodása azért is alakult ki viszonylag gyorsan az új munkásoknál, mert az öntudatos munkások nem tekintették tisztességes dolognak a külön, önálló utakon való járást. Ennek ellenére, éppen a nagy fluktuáció miatt, a mun-

kásöntudat színvonalának emelkedése nem jutott el osztályméretekben arra a fokra, ami a tudatos politikai harchoz szükséges lett volna. Az osztályöntudat nem jutott el arra a színvonalra ahol ez a tudat már nemcsak a munkás társadalmi helyzetének felismerését jelenti, hanem annak élettartalommal való megtöltését is, a történelmi hivatástudatot.

A másik ok, amely az osztályöntudat viszonylag alacsony színvonalát eredményezte, a szubjektív tényezők elégtelen volta. Az SZDP vezetői jelentős részének tudatos opportunistusból, a KMP a korlátozott lehetőségek és a gyakori téves koncepciók alapján nem fordított elég gondot a proletáriátus politikai műveltségének állandó ébrentartására. Pedig a politikai öntudat pl. nem valami állandó, tartós állapot, amit egyszer létre kell hozni és utána megmaradt. A politikai osztályöntudat is olyan jelenség, amit állandóan erősíteni, megújítani kell. Ez adódik abból, hogy pl. a kapitalizmus körülményei között az osztálynak egy kis hányada jut el csak idáig, s ez a hányad sincs hermetikusan elzárva az osztálytól, másrészt abból, hogy az osztálynak erre a részére is hatnak a társadalmi változások és a burzsoá ideológia. Az igazság az, hogy politikai osztályöntudat csak akkor válik teljessé, ha a munkások megértik, hogy a harc a marxizmus és az antimarxizmus között érettek folyik. Ez pedig nem következik be automatikusan, társadalmi helyzetük negatív változásából, hanem az, a tényen túl, a tudatos nevelő, felvilágosító munka eredménye lehet csak. "A munkásosztály öntudata nem válhat igazi politikai öntudattá, ha a munkásokat nem tanítjuk meg arra, hogy az önkény és

elnyomás, az erőszak és a visszaélés minden és mindennemű esetére reagáljanak, bármelyik osztályt érintsék is ezek..."

/Lenin: Válogatott, I. kötet 236. old. Szikra, 1949./

Hiába volt meg - ha nem is nagy mértékben - a munkások ösztönös lázongása, társadalmi helyzetéből adódóan a politikai műveltséget nem sikerült arra a fokra emelni - éppen elmentmondásossága miatt -, hogy az egész osztályt mozgósította volna a forradalmi osztályharcra.

A burzsoá propaganda viszont jól értett ahhoz, hogy a szabadságért való küzdelemben kialakult sajátos nemzeti önérzetet hogyan lehet saját céljainak megfelelően felhasználni. Legjobban az a nacionalista demagógia hatott a munkásokra, amivel többek között a Tanácsköztársaság leverése után elszakított területek visszaszerzését hirdették. Hogy ez mennyire volt eredményes, mutatja, hogy a háboru előkészítésének kapcsán Magyarországhoz visszacsatolt területek megszállását sok munkás is nagy nemzeti tettetnek tekintette. A nacionalizmus hatását mutatja a munkások tudatában többek között az is, hogy sokan a politikailag elmaradott munkások közül elfogadták a nemzeti szocializmus eszméit.

Össességében a munkásosztály politikai műveltségének színvonaláról a következőket lehet megállapítani. A munkások legöntudatosabb része eljutott a forradalmi harc szükségessé-

gének felismeréséig. A legszélesebb munkástömeg azonban csak edáig jutott el, hogy a tőkést ne "szociális partnernek" tekintse, akivel egyezkedni kell, hanem szembenálló félnek, aki ellen harcolni kell. A nyomoruságos élet, a kemény küzdelem, az osztályharcos tapasztalat és a tudatos felvilágosító munka kialakította azt a meggyőződést, hogy a burzsoáziával folytatott harcban csak győző és legyőzött lehet. Ugyanakkor a következetes burzsoá-ellenesség az egyik oldalról, más oldalról pedig a burzsoáziával való lepaktálás megzavarta a munkásokat. Amellett, hogy a forradalmi és opportunista eszmék keveredését eredményezte a munkások fejében, egyben lehetővé tette a burzsoá, sőt fasiszta ideológiának a munkásmozgalomba való behatolását is.

Sikerült ugyan a munkásosztály sorait és tudatát megzavarni, de ez a munkásosztály sohasem hódolt be semmilyen osztályáruló politikának. Ugyanakkor azt is alá kell huzni, hogy a munkásosztály a KMP minden erőfeszítése ellenére is jórészt ösztönösen járta a maga forradalmi utját, de minden botladozásával együtt sokszor lépett fel jelentős tényezőként.

Ebből következik, hogy a munkások mozgalma nem válhatott szervezett, tudatos mozgalommá a kapitalizmus körülményei között. Az elemzett objektív okok, a szubjektív elem hatásának elégtelen volta, valamint a történelmi fejlődés szabta feltételek hatására a magyar proletáriátus politikai osztályöntudata ellentmondásokkal volt terhes és nem jutott el a Horthy-fa-

sizmus idején a tudatosságnak arra a okára, hogy az osztályt harcra mozgósította volna a társadalmi rend megváltoztatásáért. Nem alakult ki tömegméretekben az az erkölcsi erő sem, ami az osztályharc tudatos, nyílt vállalásához szükséges lett volna.

A munkásosztály termelési kulturája:

A munkásosztály gondolkodását, erkölcsi nézeteit és intéleteit az osztályharcban való állásfoglalás mellett legjobban meghatározza a munkáról vallott elképzelés és a munkához, a munka termékéhez való viszony. A munkában jelentkeznek elsősorban az olyan tulajdonságok, mint a szakismeret, a szép törvényei szerinti alkotás, a munkásbecsület, a szolidaritás, a munkásönérzet, stb., amelyek a munkápszichológia alapvető jegyeit képezik. Természetes, hogy itt is, mint az osztályharc politikai síkján a vélemények és elképzelések magukon hordják a kapitalizmus ellentmondásait.

A munka például az ember legfőbb életmegnyilvánulása, önmegvalósulásának döntő tényezője. Ez az alapvető marxista tanítás érvényes a munkásosztály esetében is, függetlenül attól, hogy ez az osztály, vagy az osztály egyes tagjai milyen helyet foglalnak el a konkrét társadalmi termelésben. A munka, erkölcsi értelme szerint, az az erő kifejtés, amely megvalósítani törekszik azt, amit értékesnek tart. Ennek az értéknek az átélése nem választható el a tudatosságtól, an-

nak valamilyen fokától. Éppen ezért ebben az önmegvalósulásban nem kis szerepet játszik a tudatosság, mégpedig mindig azon a fokon, amilyen fokon a munkát megvalósító egyén vagy osztály áll. Ezért a munkához, a munka termékéhez való viszony mindig egyik legfontosabb fokmérője a tudati érettségnek.

Abból a tényből, hogy a munkásosztály a kapitalizmus körülményei között nem rendelkezik termelőeszközökkel, hogy a munkaerejét kénytelen áruba bocsátani, az következne, hogy a munkásoknál nincs semmilyen értékátélés, vagyis hogy a munkásoknak a munkához és a munkatermékéhez való viszonya csak ellenséges lehet. Ez természetesen igaz lehet, ha elvonatkoztatunk minden történelmi és társadalmi tradícióktól, és a hatásoktól, ha csupán "a tiszta logikai" következtetés síkján vonjuk le a végső következtetéseket. Mivel azonban a társadalmi valóság a maga ellentmondásosságában komplex módon hat minden jelenségre, így a tudati tényezőket sem lehet ezek alól kivonni.

A munkához való viszony tömör meghatározását adja a kapitalizmus időszakára vonatkoztatva Marx a "Gazdasági filozófiai kéziratok" c. gyűjteményes kötetének egyik írásában, amikor azt írja, hogy: "A munka a munkás számára külsődleges, azaz nem tartozik a lényegéhez, hogy tehát munkájában nem igenli, hanem tagadja, nem jól, hanem boldogtalannak érzi magát, nem

A tudás termelésben betöltött szerepének gyors csökkenése hatásában egyenes arányban volt a munka és a munkás közötti ellentmondás növekedésével. A betanított és segédmunkások arányának növekedése, a különböző akkord termelési rendszerek bevezetése egyre inkább elválasztotta a tudományt igénylő munkát a fizikai munkától. "... a tudomány embere és a termelő munkás között nagy a szakadék, s a tudomány, ahelyett, hogy a munkás kezében saját termelőerőit a maga számára növelné, csaknem mindenütt szembekerül a munkással... A tudás olyan eszközzé válik, amely a munkástól elválasztható és vele szembeszegezhető. /Marx: A tőke I. kötet, 391. old. 1948. Kossuth./

Az ismeretek, amelyek a gyáripart megelőző kézmű- és kisiparban szükségesek voltak, többé már nem jelentenek szükségletet a munkában, mivel a munkás egyre inkább rész munkássá válik. Ebből következett, hogy a munkás munkájában a célkitűző jelleg egyre inkább háttérbe szorult, csökkent és így a munkában való önmegvalósítás mint szükséglet, egyre inkább hiányokat szenvedett. Ez a folyamat a magyar proletáriátusnál az elemzett objektív okok miatt igen gyorsan ment végbe.

A munka célkitűző jellegének csökkenése azt is jelentette, hogy a munka a munkás számára egyre inkább külső kényszerként lépett fel, emberi lényétől idegen tényezőként jelentkezett. Természetesen ez a hatás sohasem vált abszolúttá, hanem csak tendenciájában jelentett állandó távolodást a munkás és

a munka között. Ezzel párhuzamosan alakult a munkásoknál a tulajdonhoz és elsősorban a munka termékéhez való viszony is. A nevezett hatások következtében egyre inkább különvált a munkások fejében az "enyém", és a "nem enyém" fogalma, a "sajátom" és a "tőlem idegen" fogalma. Ez azt jelentette, hogy a munkás, miközben dolgozott, tudatában már nemcsak úgy jelent meg a munka, mint életmegnyilvánulás, hanem úgy is, mint munka, amit másnak végez. Ennek a tudata az ösztönösségtől a tudatos tudatig minden szinten megtalálható volt a munkások között.

Ugyanebbe az irányba hatott még a munkás fizikai létének rosszabbodása is. A kizsákmányolás fokozódásának gyors üteme, a munka és életkörülmények romlása a munkásoknak a munkához való viszonyában tagadólag hatott, a tudatban érlelte a munkának ezzel a formájával való szembenállást. A legjobban mutatta ezt az a hatalmas sztrájkmozgalom, ami a 20-as évek végére és a 30-as évek elejére kibontakozott Magyarországon. Ezek a megmozdulások, és ezek sokszori teljes eredménytelensége csak tovább érlelte a munkás és munka közötti ellentétet, és azt fogalmazta meg a munkás fejében, hogy számára ez a munka kényszer és a munka eredménye tőle idegen. Ennek tudatosodását segítette elő mindkét munkáspárt azzal, hogy szervezte a harcot a munka- és életkörülmények megjavításáért.

Emellett azonban a munka, mint emberi tevékenység magában hordja a sajátos belső ellentmondását is. A kapitalizmus körülményei között a munka egyrészt kényszer a munkás számára, de mint életmegnyilvánulás, szükségletként is jelentkezik. Ezt az ellentétes hatást a tőkés körülmények között nem lehet egymástól elválasztani. Nem véletlen, hogy a munkások munka közben nemcsak a munkadarab elkészítésére törekedtek, hanem annak olyan kimunkálására is, ami az esztétikai szépség jellemzőjét is magánhordja. A munkásönérzet magában hord bizonyos ítéletet a munka eredményéről, annak külső formájáról is. A munkás, aki összeforrt a géppel, irányítója annak, igyekszik nemcsak jól, hanem szépen is elkészíteni a munkadarabot. Ez a törekvése, bármilyen csorbát szenved is a kapitalizmus körülményei között, sohasem semmisül meg, mert ez a munkával, mint életmegnyilvánulással, mint önmegvalósulással van kapcsolatban.

Ugyanakkor a munkás és munka közötti viszony alakulásában egyéb tényezők is szerepet játszottak a nevezett időszakban. Az a tény, hogy Magyarországon állandó nagy munkanélküli tartaléksereg állt a tőkés rendelkezésére, lehetővé tette a tőkés számára a legkülönfélébb kényszerítő eszközök felhasználását is. Az elbocsátás korlátlan lehetősége, a büntetés különféle formái a munkásokra úgy hatottak, hogy létérdeükből kiindulva, kénytelenek voltak elfogadni a diktált feltételeket. De a tőkés a kényszerítő hatások mellett igyekezett kiaknázni a munkás anyagi érdekeltségéből származó lehetőségeket is. Különféle enged-

ményeket is tett, a nyereség egy kis hányadát többletjuttatásként a munkásoknak adta, lakás, jutalom és egyéb formákban. Ellenszolgáltatásként elvárta az engedelmisséget, a kifogástalan munkát. Mivel ebből a munkásokra nézve nemcsak rossz származott, hanem jó is, így a tudatban is jelentkezett mindkettő tükröződése.

Sajátosan hatott a munkáosztály tudatának alakulására az a tény, hogy az osztály első tudatos elemei a külföldről bejött kiváló szakemberek voltak. Ez kialakított egy olyan szemléletet, hogy csak annak lehet követelése, aki a munkáját kifogástalanul ellátja. Sőt, azok a nemzeti önértékből fakadó törekvések, amelyek a külföldi szakmunkások munkájának színvonalban és mennyiségben való elérésére ösztönöztek, ugyancsak az egészséges verseny irányába hatottak. Részben a nemzeti önértékből fakadó versengés, részben az előzőekben elemzett okok a munkások gondolkodására úgy hatottak, hogy a munkát mindig becsületesen kell elvégezni, kitűnő munkát kell produkálni, mert a munkás olyan, mint a munkája.

Ezt a meggyőződést erősítette a társadalmi erkölcs, amely elítélte a becstelen, rossz munkát, és vele együtt az ilyen munkát végző munkást is. A munkások tösgyökeres gárdája mindig büszke volt arra, hogy munkájával becsületet szerzett magának. A munkások maguk között is elítélték a rossz munkát végzőket, a hanyag munka mindenkor sértette a munkások önértékét. Természetesen ezt felismerte a tőkés is, és igyekezett felhasz-

nálni a saját érdekében. Rossz munkás nem kaphatott üzemi lakást, jutalmat, a gyereke nem lehetett szakmunkástanuló, stb. A vallás is erősítette a maga eszközeivel a munka becsületos elvégzésének gondolatát. A jó munkát istennek tetsző cselekedetnek hirdette ki és mivel a munkások között is voltak nem kis számban hívők, így ennek a törekvésnek is megvolt a hatása. És nem utolsósorban a munkásművelődésnek a tőkésék által támogatott formái is elősegítették a munkához való jó viszony alakítását.

A munkásoknak a munkához és a munka eredményéhez való viszonya ellentmondásos volt, amit Kádár János elvtárs tömören így jellemezett: "A régi világban is az akkori kommunis-
ták és szocialisták mindig jó munkások voltak. Bizony, volt ebben belső ellentmondás. Mi a tőkés rendszernek, de a tőkésnek magának is legszivesebben kötelet tekertünk volna a nyakára. A munkánkat azonban akkor is elvégeztük, mert abból indultunk ki, hogy szava csak annak lehet, aki a munkáját becsületesen végzi." /Kádár János: A szocializmus teljes győzelméért, 382. old./

Másutt a kérdéssel foglalkozva ismét megjegyzi, hogy: "Még a Horthy idejében, amikor a tőkésnek dolgozott az ember, akkor is becsületbeli kötelességének tartotta, hogy rendszeren elvégezze a munkát, amire vállalkozott. Közben azért mi is verekedtünk a tőkessel, de az öntudatos munkásember

számára becsületbeli kérdés a munka." /Kádár János: Felszólalás a Szakszervezetek XX. Kongresszusán, jegyzőkönyv, 55. old./

Ha tehát a munkásnak a munkához való viszonyát és annak a tudatában való tükröződését vizsgáljuk, akkor itt két egymással szembenálló tényezőt lehet kimutatni. Ugyanaz a munkás, aki megtagadta a munkát, vagy ha kellett, szabotázst is elkövetett, az elvállalt munkát becsületesen, munkásönérzetének megfelelően végezte. Elítélte és megvetette a hanyag, lusta munkást, a pazarlást, és az igénytelenséget.

A munka a munkás számára kényszer is volt, de ugyanakkor benne, mint életmegnyilvánulásban, a tökéletességre törekedett. A munkának ez a belső ellentmondása határozta meg a munkások munkával kapcsolatos gondolkodását.

Általános ismeretszint - műveltség:

A munkások általános műveltségének emeléséért folyó harc szintén osztályharc, amely osztályharcban szembenáll egymással a munkás és burzsoá érdek. A burzsoázia jól látta, hogy a tudás az osztályöntudat kialakulásának egyik legjelentősebb eszköze, ezért a tudást igyekezett minden irányban a maga érdekei szerint korlátozni. Ezzel szemben a munkáspártok és a szakszervezet, éppen a munkások osztályharcra való felkészítését tartva szem előtt, minden eszközzel harcoltak a munkások műveltségének emeléséért.

Az általános műveltségért folyó harc kimenetelét nagymértékben befolyásolta a munkásosztály és azon belül az egyes rétegek igénye és az igény kielégítésére való törekvése. A kapitalista Magyarország egyetlen rétegben sem élt olyan elemi erővel a tudás iránti vágy, mint a kvalifikált munkásokban. Ezt még a hivatalos kapitalista vezetés is kénytelen volt megállapítani, amikor kijelentette, hogy: "Alig van társadalmi réteg, amelynek kulturális érdeklődése olyan élénk és állandó volna, mint az üzemi munkásságé." /Bisztray Gyula: Munka és műveltség. Magyar Lélek, 1942. 11. szám./ "... a fiatal munkás csupa éhség és szomjúság: olvasni, tanulni és művelődni szeretne, nagyon komolyan hiszi, hogy a tudás hatalom - nem olyan bizonytalanul, mint némely egyetemet végzett értelmiségi." /Hankiss János: Művelt munkás. Magyar Lélek, 1944. 1. szám./

A munkásosztály egy részének nagy kulturéhsége, művelődési igénye alapvető pozitív jelentősége mellett magábanhordta annak negatív következményeit is. A burzsoázia felismerve ezt a tudásigényt, úgy igyekezett lekötni, hogy adjon is valamit, de ugyanakkor mégis megakadályozza a valóságos kulturális felemelkedést. Ezt legjobban az iskolapolitika mutatja. Az iskolákból, ahol az alapműveltséget lehetett volna megszerezni, kiszorultak a proletár-gyerekek. "Amíg Csehszlovákiában 1928-ban 1.000 lakosnak 118 elemi iskolai hely állt rendelkezésére, Magyarországon mindössze 75. Az írástudatlanok arányszáma 1928-ban országunkban városi belterületen 21 % volt, külterületen és vidéken 34 %." /Kádár Iván: A munkásosztály helyzete a Horthy-rendszer idején. 107. old./

1930-ban 735.076 analfabéta közül 108.218 tartozott a proletáriátushoz. /Földes Ferenc: A munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon. 81. old./ "Az 1930-as években a munkásság részesedése a lakosságban 21,4 % volt, a középiskolákban azonban csak 3,8 %-os arányban foglalt helyet." /Szilágyi János: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919-1945. között. 71. old./

Munkásság és polgárság arányai

	Munkások	Polgárok
lakosságban	21,4 %	26,8 %
középiskolában	3,8 %	82,7 %
képzőben	4,7 %	81,2 %
kereskedelmiben	5,8 %	85,8 %
mindez a lányoknál	2,1 %	90,8 %

/Földes Ferenc: A munkásság kulturális helyzete Magyarországon. Kossuth, 1974. 366. old./

Az iskolai végzettség megszerzésének alakulása szemlélteti legjobban az osztályalapon álló kulturát. 1930-ban a 10-17 éves koru gyerekek közül

- Nagy- és középiparos család minden gyereke
- Tisztviselők minden negyedik gyereke
- Kisiparosok minden tizenötödik gyereke

- Ipari munkások gyerekeiből	
középiskolába minden	108.
felsőkereskedelmibe minden	430.
képzőbe minden	618.

gyerek jutott be.

/Földes Ferenc: A munkásság kulturális helyzete Magyarországon. Magyar munkásszociográfiák, Kossuth, 1974. 364. old./

Akik bejutottak az iskolába, azok sem szerezhettek korszerű műveltséget, mert az iskolák jelentős többsége az egyházak ellenőrzése alatt állt. A népiskolák 73 %-a, a gimnáziumok 50,8 %-a, a polgári iskolák 25 %-a és a tanítóképzők 80 %-a volt az egyházak kezén. /Király István: Társadalmi Szemle, 1946. júniusi szám./

Ennek eredményeként 1930-ban a lakosság 73,9 %-a végezte el legalább az elemi iskola 4. osztályát. Az írni és olvasni tudók, de még 4 osztályt sem végezettek aránya 16,5 %. 6 osztályt végzett a lakosság 48,5 %-a, középiskolát 3,6 %-a, főiskolát 1,1 %-a. /Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1936. 30. old./

Az írástudatlanok száma 1930-ban 735.076 volt, a 6 évesnél idősebb népesség 15,2 %-a. Ezen belül a megoszlás

paraszti rétegből	54,7 %
munkások közül	14,7 %
középrétegből	12,9 %
kis- és középbirtokosok közül	12,7 %
egyéb	5,0 %

/Könyv és Könyvtár. Gondolat, 1970. 348. old./

De a kapitalista Magyarország más eszközökről is gondoskodott a munkások befolyásolására. Az iskolán kívüli népművelés feladata volt a nacionalista és vallásos szemlélet ébrentartása és elmélyítése. Erre a célra alkalmas volt az állami apparátus, az egyházak képviselői és a különböző intézmények. A népművelés jelszava alatt igyekeztek behatolni a munkásmozgalomba. A műveltség legszélesebb befolyásolója volt a sajtó. A munkások többsége rendszeresen olvasott ujságot. Az uralkodó osztály igyekezett is sokféle ujságot kiadni. Az 1927-es évben a kormányt szolgáló ujságok száma 186 volt, és ezzel szemben a legális SZDP-nek csak 3 ujságja volt. /Szocializmus, 1927. 8. szám. A Magyar Sajtó./ A legtöbb napilap valóságos művelődési anyagot nem szolgáltatott, viszont helyette sok propagandisztikus írást közölt.

A hivatalos kulturpolitika céljai között szerepelt a szórakoztatásnak az a módja, amiiben a munkást igyekeztek a kisemizettségből, a nyomoruságból az álmokba, az izgalmakba vezetni. Ezt szolgálta a ponyvairodalom és a filmgyártás. A burzsoá-

zia ezt szellemi ópiumnak szánta és alkalmazta is, nem kis sikerrel. A hivatalos művelődéspolitikai is azt hirdette, hogy kell a betű, hogy a munkás elfelejtse kétségbeesztő anyagi helyzetét, szürke életét, hogy ne legyen ideje bizonytalan jövőjére gondolni. Az volt a céljuk, hogy a munkás az olvasmányban keresse mindazt, amit az életben szeretne elérni és más oldalról, hogy az olvasás közben felejtse. A könyvön keresztül valamiféle más világba igyekeztek a munkást a valóságból elvezetni, ahol szabadnak érezheti magát. A városi és üzemi könyvtárak igyekeztek ezeknek a célkitűzéseknek eleget tenni. A munkásmozgalomban, mivel ezekben a könyvekben sokszor csak az olcsóságot látták, úgy próbáltak harcolni ez ellen, hogy olcsó szépirodalmat igyekeztek kiadni.

A rádió szintén hasonló célok szerint folytatta a munkások gondolkodásának alakítását. Az 1935-ös év statisztikája szerint a rádió műsorának aránya a következőképpen alakult:

felolvasás	34,0 %
tanfolyamok	1,5 %
istentisztelet	1,9 %
drámai műfajok	2,7 %
zenei adások	39,4 %.

Bár a munkások kis százaléka rendelkezett rádióval, a rádió befolyásoló szerepe sem lebecsülendő.

A mozik - ahol voltak - szintén ontották magukból a szellemi mérget. Ezek az intézmények - néhány kivételtől eltekintve - igyekeztek a munkások figyelmét elterelni saját sorsukról, és helyette a mesés karriereket és a mindenféle izléstelen szerelmi témákat állították a munkás kulturálódásának központi kérdésévé.

A tőkésék a 30-as évek elején tömegesen jöttek rá arra is, hogy a munkások munkán kívül töltött "szabadidejének" felhasználásáról is kell szervezeten "gondoskodni". Ebben az időben szaporodtak el az üzemi könyvtárak és tanfolyamok, valamint kulturházak. A Gyári Szabadidő Szervezetek Központjához tartozott 1943-ban már 226 üzem, ami azt jelentette, hogy a családtagokkal együtt körülbelül 500.000 emberre terjedt ki a befolyásuk. Ezekben az intézményesített szervezetekben a nacionalista vallásos jellegű ismeretnyújtás volt az elsődleges, majd később a nyílt fasiszta ideológia is helyet kapott benne. Az ilyen szervezeti rendszerbe tartozó könyvtárakban a könyvek többsége reakciós szemléleti, vagy színvonalatlan ponyvairódlom volt.

Nem utolsósorban a vallás is igyekezett közvetlen úton befolyásolni a munkások művelődését. Csak a katolikus egyháznak 126 különféle ujságja jelent meg Magyarországon. Emellett számtalan vallásos jellegű kulturális szervezet is igyekezett megnyerni a munkásokat, vagy legalábbis befolyásolni gondolkodásukat. Sikereket elsősorban az elmaradottabb munkásfiatalok között értek el.

Az érdeklődés, az igények rendszerébe ad betekintést a szórakozás gyakorlati arányainak vizsgálata. A 30-as években 741 munkás közül azt, hogy mi a legkedvesebb szórakozása, 262 nem tudta megnevezni, vagyis nincs rá ideje. 412 adott pontos választ, ezek közül:

mozi, színház, rádió	129
családi körben	48
ház körüli munka	31
kézimunka	16
olvasás	36
dalolás	25
sakkozás	8
fényképezés	1

/Könyv és könyvtár. Gondolat, 1970. 415. old./

Valamennyi intézmény és szervezet alapvető célkitűzése abban foglalható össze, hogy az uralkodó osztály igényeinek megfelelően alakítsák a munkás gondolkodását. A természettudományos műveltség helyett vallásosságot, a valóságos társadalmi ismeretek helyett nacionalizmust és sovinizmust, a művészi izlés helyett az olcsó, tartalmatlan szórakozást nyújtották a munkásoknak.

Ezzel szemben a munkásmozgalom szervei, a párt és szakszervezet igyekezett a munkások nagy, tudás utáni vágyát kielégíteni. A szakszervezeti és pártkönyvtárak a munkások művelő-

désének központi helyeivé váltak. 1939-re már több, mint 300.000 kötettel rendelkeztek. A könyvtárakat a műveltebb munkások látogatták.

A munkások művelődését a Kommunista Párt úgy is segítette, hogy a legális szakszervezeti könyvtárak mellett illegális munkáskönyvtárakat is létrehozott. Ilyen működött például a Vasmunkások Székházában, vagy az Építőmunkások Könyvtárában. Ezekben a könyvtárakban megtalálhatók voltak a marxista klaszszikusok munkái: Marx, Engels, Lenin egyes könyvei, ezenkívül Dimitrov, Kun Béla, Sztálin, Kalinyin, Révai József, Rudas László és mások néhány írása, de hozzájutott itt a munkás Gorkij, Solohov, Ehrenburg, Hasek, Egon Ervin Kisch, Zola, Jack London és mások könyveihez is.

A munkások körében ezek a könyvtárak nem voltak nagyon ismertek, de az itt elhelyezett könyvek olvasottsága mégis nagy volt, mert kézről-kézre jártak. Ezek a könyvtárak nagyban hozzájárultak a munkások tudatosodásához, valóságos helyzetük és feladatuk felismeréséhez.

A munkások nevelésében nem játszottak kisebb szerepet a különböző kiadványok, folyóiratok, ujságok, rölapok, stb. sem. A 100 %, a Társadalmi Szemle, a Gondolat és más folyóiratok, ha nem is nagy példányszámban, de eljutottak a munkásokhoz. A Szabad Nép, a párt lapja, amikor megjelent, szinte abban kopott el, hogy egyik munkáskézből a másikba vándorolt. Az ille-

galitásból és a fasiszta terrorból fakadó nehézségek miatt ezek a politikai és ideológiai fegyverek csak kevés számban jelenhettek meg és a szükségletekhez képest még kevesebb helyre jutottak el. A forradalmi hitnek és a munkás-szolidaritásnak mégis ezek voltak a leghatásosabb eszközei.

A munkások tudatának szocialista formálódásában igen nagy szerepet játszottak a különböző kulturális egyesülések. .. KP tudatosan törekedett ilyen szervezetek létrehozására a legkülönbözőbb elnevezések alatt. "Alkoholelleses Munkásszövetség" "Eszperantista Munkások Egyesülete" "Magyarországi Munkás-Dalos Szövetség" stb. elnevezés alatt működtek különböző csoportok. A munkás színjátszók, a szocialista képzőművészek csoportjai és más egyesülések nemcsak a maguk képzésével foglalkoztak, hanem nevelő munkát is végeztek a munkástömegek között. "Sohasem csinálunk titkot abból, hogy nekünk sem az egyes kulturális egyesületek, sem az egyes kulturregységek nem jelentettek öncélt. Eszközei, csataterületei, harci eszközei a munkásság felszabadulási küzdelmének, a munkásság harcának a kapitalizmus ellen." /100 %, 1929-30. III. évfolyam, 3. 100. old. /

A munkásosztályon belül tehát számtalan kulturregység vállalkozott tagjainak művelésére. Sajnos olyan is volt közöttük nem egy, amelyekre a kulturálmódosítás volt a jellemző, amelyek az olvasást, az éneklést, a tanulást, az eszperantó nyelv megismerését öncélként kezelte, távortartotta magát a világnézet-ideológiai-politikai céloktól. Ezek az egyesületek a kul-

turálódást nem az osztályharc érdekében, hanem helyette kívánta fejleszteni. A kultúra szerepének tulértékelése nem egyszer jelentkezett úgy, hogy azt a szervezkedés helyett, a dalolást az osztályharc helyett valósították meg.

A KP a művelődés adta lehetőségek mellett kihasználta még a különféle sportegyesületekben rejlő nevelési lehetőségeket is. A munkások nevelésének ismert intézményei voltak: "Munkás Testedző Egyesület", a "Természetbarátok Turista Egyesülete" és más szervezetek. Különösen jól dolgoztak a kommunista aktívák a turista egyesületekben, ahol a különböző turák leple alatt tulajdonképpen a munkások felvilágosítása folyt. A turista egyesületekben folyó munkáról Gergely Sándor a következőket írta: "Munkás-turistának lenni is kettős munkásmozgalmi feladatot jelent: harcos tagjává lenni a politikai és gazdasági küzdelmeknek és ugyanakkor munkát vállalni a másik harcos területen - az osztályharcos felvilágosítás frontszakszán." /Gergely Sándor: Munkáskultúra, 1930. 37. old./

A háború éveiben a munkások tudatának, gondolkodásának formálódásához hozzájárult a párt illegális rádiója, a Kossuth Rádió is. Mint a párt illegális szócsöve, segítette a munkásoknak a háború igazi céljának megismerésében, serkentette a munkásokat háboruellenes szervezkedésre. A munkások körében, bár kevesen hallgatták az adásokat, mégis széles körben terjedtek el a különböző felhívások.

II.

Néhány általános következtetés

A munkásosztály műveltségének színvonala az ország más dolgozó rétegeihez viszonyítva a legmagasabb fokon állt, de természetesen messze elmaradt a polgári demokrácia országainak munkásosztálya mögött. A magyar munkásosztálynak csak igen szűk rétege sajátította el a magasszintű demokratikus és forradalmi tartalmu műveltséget. Bár érezhető volt a kulturszomj kielégítésének kettőssége a tudatban, mégis a munkásosztály műveltsége alapvetően a burzsoá társadalom jegyeit hordta magán. Az is igaz viszont, hogy a burzsoázia minden erőfeszítése ellenére sem volt képes kivonni a munkásosztályt annak a művelődésnek a hatása alól sem, amely a műveltséget összekötötte az osztályharcral.

Hogy a forradalmi kultúra nem tudott az igényeknek és lehetőségeknek megfelelően hatni, ebben nagy szerepe volt az SZDP ellentmondásos tevékenységének. Erről írja Szilágyi János, hogy: "A munkásmozgalmon belül megnyilvánuló különféle káros művelődéspolitikai törekvések és ezek egymás ellen is vívott harca akadályozta az egységes, forradalmi munkáskultúra kialakulását, s akadályozta általában a fasizmus elleni harc kibontakozását is. /Szilágyi János: Munkásosztályunk általános műveltségének helyzete 1919-1945. között, 107. old./

Ezzel a véleménnyel csak egyet lehet érteni, mert a munkásosztály kulturigénye kedvezőbb feltételeket biztosított a proletár kultúra terjesztésének, mint amennyit ebből a valóságban felhasználtak. A politikai téren megnyilvánuló nagy belső ellentmondások itt is éreztették hatásukat, elsősorban a két munkáspárt nevelő tevékenységében. Ezért volt elsősorban hamis a magyar munkás kulturfőlényének jelszava, amelyet a burzsoázia oly sokszor igyekezett kihangsúlyozni.

Mindezekből következik, hogy a munkásosztály elméleti, világnézeti felkészültsége és nemcsak felkészültsége, hanem érdeklődése is nagyon alacsony fokon állt. A magyar munkásosztályra is érvényes Marxnak az a megállapítása, hogy: "az elmélet egy népben mindig csak annyira valósul meg, amennyire a nép szükségleteit valósítja meg... Nem elég, ha a gondolat a megvalósulásra tör, a valóságnak önmagának is gondolatra kell törekednie." /Marx művei: I. kötet. 386. old. Kossuth. 1957./ Mivel a munkásosztály, mint osztály nem állított maga elé olyan közvetlen célokat, mint a hatalomért vívott harc, a proletárhatalom megszerzése, így az elmélet nem is jelentkezett elemi szükségletként és fordítva, mivel nem volt olyan helyzet, amiben ezek a célok közvetlen feladatként jelentkezhettek volna, így az elmélet a munkásosztálynak csak egy szűk rétegét hatotta át.

A marxizmus-leninizmus ismerete a magyar proletáriátusnál igen alacsony fokon állt, aminek okát az objektív okok mellett

a forradalmi párt elégtelen tevékenységében is kell keresni. Ez az elégtelenség, mint ahogy már megállapítottuk, az illegitimitásból és a hibás szemléletből fakadt. Nem véletlen, hogy magánál a munkásosztály forradalmi pártjánál is sok tévelygés és hibás elméleti koncepció jelentkezett és hogy a munkásosztály egy része, ha ideiglenesen is, de behódolt a fasiszta eszméknek. A magyar munkásosztály minden erőfeszítése ellenére a szellemi fegyverek területén csak igen kis lehetőségekkel rendelkezett. Az elméletnek és a munkásosztálynak az az egysége, amiről Marx azt írja, hogy: "Miként a filozófia a proletáriátusban találja meg az anyagi, úgy a proletáriátus a filozófiában találja meg a szellemi fegyvereit..." /Marx: Művei I. kötet, 390. old. Kossuth, 1957./ a magyar munkásosztálynál tudatosan nem alakult ki.

Ezzel szemben viszont a munkásosztály tudatát megfertőzte a vallás. Ez elsősorban az isten-hitnek egy sajátos formájában, nem pedig abban jutott kifejezésre, hogy a munkásosztály tagjai tömegesen vettek részt vallásos szertartásokon. Kifejeződött ez a családnevelésben, az erkölcsi ítéletekben, stb. A munkásosztály tagjainak többsége következetesen szembenállt a vallás képviselőivel: a papokkal, mint nem dolgozókkal, de ugyanakkor a vallási alapon álló hittől nem volt mentes. Különösen erős volt ez a hit a faluról bejáró dolgozóknál és a munkásosztály soraiba került, nem tősgyökeres munkásoknál.

Mivel állandóan áramlott a munkásosztály soraiba a falusi és kispolgári elem, így a vallás mindig megtalálta a maga rétegét. Ugyanakkor a harcot nem vállaló, megalkuvó elemek - amelyek szintén voltak, nem is kis számban - helyezkedésből, vagy néha meggyőződésből, ugyancsak a vallásos hitet erősítették a munkásosztály soraiban.

A vallásos hitet táplálta az a tény is, hogy a magyar burzsoá társadalomban a kizsákmányolásra épülő gazdasági viszonyok következményeként az emberek viszonyai, cselekedetei és a cselekedetek eredményei, a különböző erkölcsi és jogi viszonyok, a pénz, mint a cselekedetek eredményeinek értékmérője, idegen és külsődleges hatalomként, társadalom- és emberfeletti erőként jelentek meg. A társadalmi folyamatoknak ez a valósága, valamint a szocialista ideológia igen korlátozott hatása és nem utolsó sorban a munkásosztály műveltségének alacsony foka alkalmas talaj volt a vallás térhódítása számára.

A munkásosztály tudatának tartalmára rányomta bélyegét a tudományokban való igen alacsony színvonalu jártasság is. Bár a burzsoázián kívül a KMP, az SZDP és a szakszervezetek is foglalkoztak a munkások művelésével, - e hatásoknak elégtelen volta miatt - a munkásosztály ilyen irányu műveltsége messze elmaradt a nyugateurópai fejlett munkásosztály műveltsége mellett. A munkások többsége a műveltségnek csak arra a fokára jutott el, hogy megtanult írni és olvasni. De nem kis számmal voltak a munkások között analfabéták is.

A munkások műveltségét jól tükrözte az is, hogy ki mit és miért olvasott. "Igy a legöntudatosabb munkásrétegek a Szociáldemokrata Párt napilapját: a Népszavát olvasták. A politikailag elmaradott munkásrétegek a polgárság különböző bulvár-lapjait kedvelték. /Az Est, A Mai Nap, stb./ Viszonylag sok munkásolvasója volt a Friss Ujságnak, amely rendkívül alacsony színvonalon, szenzációhajhászással a különféle bűntények és botrányok részletes leírásával igyekezett olvasótábort szerezni. A munkásosztály politikailag elmaradott rétegei fasiszta és nyilas lapokat is olvasott. /Függetlenséget, Magyarorságot, Pesti Ujságot, stb./ /Szilágyi János: Idézett mű. 42. old./

Az olvasás - elsősorban a könyvolvasás - okai is különbözőek voltak. A legelmaradottabb réteg nem olvasott, vagy ha igen, csak időtöltésből, éppen ezért válogatás nélkül mindent. Mások, a politikailag megalkuvók, a szentimentalizmust keresték, nyomorukból oda menekültek. Az olvasó munkások legnagyobb része természetesen művelődési igényénél fogva nyult a könyvhöz és már meg is válogatta, hogy mit olvasson. A munkások egy kis hányada, a legöntudatosabb réteg, amely tudatosan készült a társadalom megváltoztatására, már eljutott a marxista irodalomhoz is. Vagyis ez azt jelenti, hogy a politikai öntudat egyben mércéje volt a művelődési igényeknek és törekvéseknek is.

Említettük már, hogy a magyar munkásosztályra is hatott a burzsoázia által hangoztatott "kulturfölény" hamis jelszava. Pedig ez a kultúra valójában nem jelentett mást, mint a kispolgári giccset, nacionalista és kozmopolita izü szórakozást, és nem utolsó sorban értéktelen ponyvairodalom olvasását.

Ebből következik, hogy a természettudományos műveltség terén a munkásosztály szinte a teljes tájékozatlanság szintjén állott. Ez egyenesen következett az alacsony iskolai végzettségből és a materialista világnézet kialakulását gátló burzsoá tevékenységből. Az ezen a téren meglévő hatalmas lemaradást a munkásmozgalom minden erőfeszítése ellenére sem tudta pótolni.

A munkásosztály szakmai és technikai műveltsége ennél lényegesen jobb képet mutatott, mivel a munkához való viszonyuk eleve feltételezte a szakmai ismeretek jó elsajátítását. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezt a szakmai ismeretet nem a műveltség intézményén, hanem a gyakorlati munka során sajátították el. Igaz ugyan, hogy a munkásságon belül a szakmunkások arányának csökkentése egyet jelentett az osztály szakmai műveltsége színvonalának csökkenésével, ezzel viszont szemben állt a szakma szeretetének nagy foka.

A magyar munkásosztály műveltségének elemzésekor elengedhetetlenül szükséges esztétikai, művészi izlését is vizsgálat tárgyává tenni. A munkásosztály esztétikai izlésének alakulása

szintén két alapvető folyamaton keresztül történt. Elsősorban a polgári, kispolgári szellemi kultúra alakította, mint ideológiai hatás.

Általában ez a szellemi kultúra a burzsoázia érdekeinek megfelelően a munkásosztálynál is létrehozta az általános igénytelenségen belül az esztétikai, művészi igénytelenséget is. Ennek hatására a munkások többségénél is kialakult egy olyan ítélet, amely az esztétikai tudat szférájában értékesnek és szépnek azt ismerte el, ami feleltette - ha pillanatnyilag is - a nyomoruságos életet. Az olyan filmek, szindarabok, irodalmi termékek, amelyek a kispolgári mentalitást és a kritikátlanságot terjesztették, közelkerültek a munkások többségéhez. Ebben nagy szerepe volt az újságoknak, rádióknak és a moziknak.

Ez alól a hatás alól két típusú kivétel volt. A faluról bejárók nagyrésztére inkább az a népi művészet volt hatással, ami a falvakban hagyományok formájában élt. A másik kivétel a munkásoknak az a szűk rétege volt, amely a munkásszervezetekben került kapcsolatba a demokratikus és szocialista kultúra hatásaival, és el is jutott a kispolgári és polgári izléssel való szembenállásig. Ennek a rétegnek a nevelésében nagy szerepet játszott a KMP.

De az esztétikai izlésnek az alakulása nemcsak az ideológiai hatások következtében ment végbe, hanem maga alakította a gyakorlati tevékenység, elsősorban a munka is. A munkához való viszony elemzésénél már rámutattunk arra, hogy a munkásnak a munkához való viszonyában volt egy olyan törekvés is, hogy a rábizott munkát mindig igyekezett becsületesen elvégezni. Ez a törekvés és igény kialakította a munkásokban azt az ítéletet is, hogy a munka becsülete a munkadarab külső formáján is lemérhető. A tősgyökeres munkások körében ez az igény igen erős volt. Amit ezek a munkások kiadtak a kezükből, az ítéletük szerint nemcsak jó, hanem szép is volt. Azt a munkást, aki az elkészített munkadarabot külső formáját tekintve nem csinálta meg izlésesen, hiába volt jó munkás, nem tartották sem becsületesnek, sem jó szakembernek. Nem véletlen, hogy a munkások között lévő ellentéteknek sokszor a munkával szembeni igényesség különbsége volt az oka.

Ezek után természetes, hogy a munkások egyrészénél - elsősorban a szakmunkásoknál és a bonyolultabb munkát végző be-tanított munkásoknál - kialakult a munkában egy magasfoku formaigény, egy magasfoku esztétikai izlés. A magyar munkásosztálynál a munkásönérvet szerve része volt a munkával szembeni esztétikai követelmény is.

Abból a tényből, hogy a magyar munkásosztály mindvégig igen heterogén volt, következik, hogy az esztétikai izlés tekintetében is lényeges eltérések voltak a munkásosztály egyes ré-

tegei és tagjai között. A faluról bejáró munkásoknál általában az esztétikai igény jóval alacsonyabb volt, mint a munkástörzsgárdánál. Volt különbség az egyes szakmák között is, még inkább a szak- és nem szakmunkások között. Mégis, e különbségek ellenére, a munkásosztálynál mint osztálynál a munkával kapcsolatos esztétikai izlés viszonylag magas fokon állt. Legtöbbször persze nem emelkedett a tudatos tudat színvonalára, hanem megmaradt a mindennapi tudat - a munkáspszichológia - szférájában, mégis lényeges jegyét képezte a munkásosztály műveltségének.

A munkásosztály műveltségi színvonalát tükrözte az is, hogyan éltek és szórakoztak az osztály tagjai. A létbizonytalanság, az állandóan romló élet- és munkakörülményekből eredő igénytelenség létrehozta a munkásoknak azt a nem kis csoportját, amely a szeszes italban keresett menedéket, kiutat. Különösen nagyméretű volt ez vidéken és általában a tudatlan munkások körében. A politikailag tájékozatlan, az italhoz menekült munkások közül kerültek ki a lumpenproletárok és az olyan elemek, akik mindig a végletekben gondolkoztak, az oportunizmus és az anarchizmus között. Ezek száma nem volt ugyan nagy, de ott voltak a proletáriátus soraiban.

x x x

A magyar munkásosztály gazdasági elnyomásának a kapitalizmus körülményei között elkerülhetetlen következménye és eredménye volt az osztály politikai elnyomása, társadalmi megalázása, szellemi és erkölcsi életének eldurvulása és elsötétedése. Ez a munkásosztály úgy életén, mint gondolkodásán rajtahordta a történelmi fejlődés sajátosságaiból származó nyomokat, a korai és hosszú fasiszta ideológia hatásait és az osztályáruló szociáldemokrácia reformizmusának és opportunistusának nyomait.

Más oldalról ugyanez a munkásosztály, a gazdasági és politikai harcok tüzeiben, a KMP nevelőmunkája eredményeként, rendelkezett olyan tulajdonságokkal is, amelyek a forradalmi osztályöntudatból fakadtak és az alakuló osztálytudat szocialista tartalmát képezték már a kapitalizmus körülményei között.

Éppen ezért minden eddigi általánosító véleménnyel szemben meg kell állapítani, hogy a munkásosztályon belül a műveltség relációjában is lényeges eltérések mutatkoztak a felszabadulás időszakában. Hibás minden olyan állítás, amely úgy igyekszik a magyar munkásosztályt jellemezni, mint osztályméretekben tudatosan cselekvő, következetesen a forradalmi osztálytudat talaján álló, a politikai harcban következetes elvet képviselő osztályt. Igaz, a munkásosztály tudati fejlődése minden káros, nem szocialista tendéncia ellenére alapvetően progresszív folyamatot foglal magában, a társadalmi ellentmondások azonban, mint a tudat tükröződésének tárgyai, objektíve a munkásosztály tudatában is jelentkeztek.

A kapitalizmus körülményei között tehát a munkásosztálynak csak kis része jutott el a tudományos tudat színvonalára, ismerte fel társadalmi elhivatottságát és vele együtt vállalta a tudatos forradalmi harcot a burzsoázia ellen. Nagyobb százaléka csak elindult azon az uton, hogy a tudatosság szintjén tevékenykedjen. Az objektív okok következtében, de nem kis mértékben a szocialista ideológia korlátozott hatása miatt is, a munkásosztályon belül a forradalmi elemek mellett ott voltak az ösztönösen lázongók, a polgári életmód után vágyakozók nem kis csoportjai is, ők minden forradalmi harcot elvetettek. És végül ott volt, ha nem is nagy számban, a munkásarisztokrácia és annak sajátos vonzáskörzete a szakmunkások körében.

Mechanikus volna a munkásosztálynak ilyen, rétegek szerinti meghatározása, ha ugyanakkor nem hangsúlyoznánk, hogy a különböző kérdésekben az egyes csoportok közötti arányok különbözőképpen alakultak. Pl. másképpen jelentkeztek az erők az életkörülmények és a munkakörülmények javításáért folyó harcban és ismét másképpen a nacionalizmus és internacionalizmus szempontjából.

Mégis ezek után általában megállapíthatjuk, hogy a magyar munkásosztály többségének politikai felkészültsége, világnézeti tisztánlátása, általános műveltsége alacsony fokon állt, nem állt azon a szinten, amely a munkásosztály végső célkitűzésének megvalósításához elegendő lett volna. A magyar társadalom fejlődésének sajátosan kedvezőtlen menete a munkás-

osztály nem kis részének befolyásolhatóságát is kitermelte, ami abból adódott, hogy a demokratikus eszméktől lényegében elzárt munkásosztályt más oldalról egy igen reakciós burzsoázia is befolyásolni igyekezett.

A magyar munkásosztály léte a kapitalizmus körülményei között bebizonyította, hogy a kultúra csak akkor válhat problémává, ha a munkások életerejét nem kötik le a pusztá lét-fenntartás gondjai. Például a 8 órán túli munkaidő - amiből mindig bőven volt a két világháború között - mértani arányban növelte a kimerülést. A kulturális érdeklődés alacsony foka többek között azzal is magyarázható, hogy nem volt ritka a 9-10-12 órás munkaidő.

Az is bebizonyosodott, hogy a szegénység kétféleképpen hat: a szegénynek se pénze, se ideje nincs, mivel a kettő összefügg egymással, - az idő pénz. A munkásgyerekek nem mehetett volna iskolába hosszabb ideig, még ha az ingyenes lett volna sem, mert a család érdekében hamar a keresők sorába kellett lépnie. Hiába volt a könyvtár ingyenes, a munkásnak nem volt rá ideje. A szabadidő, ha volt is, csak arra volt elég, hogy egy kézbevett könyvet hónapokig olvasson. Ez is azt mutatja, hogy a kultúra kérdése egyszerűen kulturális síkon nem oldható meg.

A műveltségfejlődés objektív és szubjektív feltételei sajátos alakulásának és hatásának eredményeként a magyar munkásosztály minden káros befolyásolás ellenére az ösztönös józanság utját járta, ami kifejezésre jutott abban, hogy végső soron, minden káros hatás ellenére is, mindvégig megmaradt a forradalmi uton.

Ez az osztály minden belső ellentmondása ellenére a társadalom legforradalmibb osztálya volt, éppen objektív társadalmi helyzeténél fogva. Erről a munkásosztályról mondja Révai József: "bizonyos, hogy ez a munkásosztály sok rosszat is kap örökségbe. A munkásosztály is sárból és aranyból van, mint Goethe Embere, a munkásosztályt is a kapitalizmus termelte ki. De a munkásosztály nemcsak terméke, hanem sirásója is a kapitalizmusnak. A munkásosztály az az osztály, amelyben leginkább megtaláljuk a sár mellett az aranyat, a hőst, a kapitalizmus sirásóit. /Révai József: A kulturforrádalom kérdései, Szikra, 1952. 50. old./